

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Β Δ Ο Μ Ο

ΕΝΩ ΟΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΕΣ στην Εὐρώπη, ἀπὸ τὴν ἴδια τῇ στιγμῇ ποὺ νίκησαν στὰ 1918, ἄρχισαν νὰ χάνουν τὴν ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτὸ τους καὶ νὰ καταφεύγουν σὲ μικρὰ γεγονότα γιὰ νὰ συντηρηθοῦν, γεννήθηκε, διαμορφώθηκε καὶ ἀποκρυσταλλώθηκε στὴ δυτικὴ καὶ στὴν κεντρικὴ Εὐρώπῃ ἓνα κίνημα ποὺ πῆγε ν' ἀντιγράψει τὸ σοβιετικὸ ὁλοκληρωτισμὸ μέσα στὰ παλαιὰ ἐθνικιστικὰ πλαίσια καὶ μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τὸν πολεμήσει. Τὸ φαινόμενο — μιλάμε γιὰ τὸ φασισμό καὶ τὸν ἐθνικοσοσιαλισμὸ — ἦταν ἀπὸ τὴ βάση του παθολογικὸ. Οἱ ἀντικομμουνιστικοὶ ὁλοκληρωτισμοὶ δὲν κατάφεραν ποτὲ (στὴν Ἰταλία ὅπωςδὴποτε ὄχι, ἀλλὰ οὔτε καὶ σ' αὐτὴ τῇ Γερμανίᾳ) νὰ φτάσουν σὲ τόση ὁλοκληρωτικὴ ἀπορρόφηση τοῦ ἀνθρώπου, ὅση χαρακτηρίζει τὸ σοβιετικὸ κομμουνισμό, ἀλλὰ δὲν εἶχαν ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οὔτε τὴν ἔστω καὶ οὕτοπικὴ καὶ ὑπερβατικὴ θετικὴ πρόθεση τοῦ κομμουνισμοῦ ποῦ, ἀφανίζοντας τὴν ἐλεύθερη ἠθικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου, λέει ὅτι τὴν ἀφανίζει γιὰ νὰ λυτρώσει τὸν ἄνθρωπο αὔριο (σ' ἓνα ἄδηλο μέλλον). "Ἔτσι, οἱ ἀντικομμουνιστικοὶ ὁλοκληρωτισμοὶ ἦταν πέρα γιὰ πέρα ἀρνητικὰ φαινόμενα. Ἡ ἄρνηση ποὺ ἐνσαρκώσανε ἦταν μάλιστα βαρύτερα παθολογικὴ, γιατί πῆγαν νὰ ἀρνηθοῦν τὸ κακὸ, ἀντιγράφοντας τὸ ἴδιο του τὸ σύστημα. "Ἔτσι ἡ σύγχυση ἐγίνε ἀκόμα μεγαλύτερη στὸν κόσμον, καὶ φτάσαμε στὸ δεύτερο παγκόσμιον πόλεμον. Καὶ εἶδαμε τίς δημοκρατίες νὰ συνασπίζονται μὲ τὸ σοβιετικὸ κομμουνισμό, μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ κακοῦ, γιὰ νὰ χτυπήσουν μαζὶ τὸ « δευτερογενὲς » πνεῦμα τοῦ κακοῦ, τὸ φασισμό καὶ τὸν ἐθνικοσοσιαλισμὸ.

2. — "Όταν πρωτοφάνηκε ὁ φασισμός στὴν Ἰταλία, δὲν ἦταν, βέβαια, ὅ,τι ἔγινε ἀργότερα καὶ ὅ,τι ἔγινε προπάντων στὰ χέρια τοῦ Χίτλερ καὶ τῶν Γερμανῶν ἐθνικοσοσιαλιστῶν. Ὁ κόμης Σφόρτσα, στὸ βιβλίο του «Οἱ οἰκοδόμοι τῆς νέας Εὐρώπης» ποὺ γράφηκε ὅταν ὁ συγγραφέας του εἶχε ἐκπατρισθεῖ καὶ ὁ Μουσολίνι ἦταν στὶς δόξες του, ἔχει σκιαγραφήσει τὰ προστάδια τοῦ ἰταλικοῦ φασισμοῦ, καθὼς καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ οὐσιαστικά του στάδια ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση. Ὁ Σφόρτσα διαιρεῖ τὰ κεφάλαιά του μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: α) ὁ Σοννίνο ἢ ἡ διπλωματικὴ καταγωγὴ τοῦ φασισμοῦ. β) ὁ Ντ' Ἀννούντσιο ἢ ἡ λογοτεχνικὴ καταγωγὴ τοῦ φασισμοῦ, γ) ὁ Φάκτα ἢ ἡ ἄμεση καταγωγὴ τοῦ φασισμοῦ, δ) ὁ Μουσολίνι ἢ οἱ μεταμορφώσεις τοῦ φασισμοῦ, καὶ ε) Πίος ὁ ΙΑ' ἢ ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία καὶ ὁ φασισμός.

Ὁ Σοννίνο, ποὺ διαδέχθηκε τὸν Σὰν Τζουλιάνο, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1914, στὸ ὑπουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν, εἶχε τὴ γνώμη ὅτι ἡ Ἰταλία ἔπρεπε νὰ ταχθεῖ μὲ τὸ μέρος τῶν κεντρικῶν δυνάμεων. Ὡστόσο, αὐτὸς ὁ ἴδιος πῆγε τὴν Ἰταλία στὸ πλευρὸ τῆς Ἀντάντ. Ἀλλὰ τὴν πῆγε, τίμια προσκολλημένος στὶς προλήψεις του, μὲ τὴν πιὸ καθυστερημένη ἱστορικὴ συνείδηση. Ἀντὶ νὰ προωθήσει τὴν ἐπαφὴ τῆς Ἰταλίας μὲ τὶς ἐθνικότητες ποὺ θὰ ξεπηδοῦσαν ἐλεύθερες ἀπὸ τὴ διάλυση τῆς Αὐстроουγγαρίας, πίστευε ὥς τὸ τέλος τοῦ πολέμου ὅτι ἡ Αὐстроουγγαρία, μειωμένη βέβαια καὶ τιμωρημένη, θὰ σωζόταν. Ἐπάνω στὴ βάση αὕτῃ εἶχε συνάψει μὲ τοὺς τρεῖς ἄλλους μεγάλους συμμάχους τὴ συνθήκη τοῦ Λονδίνου στὶς 26 Ἀπριλίου τοῦ 1915, μιὰ συνθήκη ποὺ πρόβλεπε τὴν ἀπόσπασιν ἐδαφῶν ἀπὸ τὴν Αὐстроουγγαρία, ὅχι ὅμως καὶ τὴ διάλυσή της. Ἄν καὶ ἡ παράτασις τοῦ πολέμου εἶχε ξεπεράσει τὸ νόημα τῆς συνθήκης αὐτῆς, ὁ Σοννίνο δὲν ἤθελε νὰ προχωρήσει πέρα ἀπὸ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα της. Κι' ὅταν ὁ Σοννίνο, ὕστερ' ἀπὸ τὴ νίκη, πῆγε στὸ συνέδριον τῆς εἰρήνης, βρέθηκε ἀπομονωμένος. Ἡ Ἰταλία, ἂν καὶ νικήτρια, δὲν τὸ κατάλαβε ὅτι νίκησε. Κανένας δὲν τῆς τὸ εἶπε. Καὶ λιγότερο ἀπ' ὅλους ὁ Σοννίνο ποὺ μὲ τὴ στάση καὶ τὶς ἀποτυχίες του προκάλεσε ὁ ἴδιος τὸ τραυματισμένο ἐθνικὸ αἶσθημα, ποὺ ἐκμεταλλεύθηκε ὁ φασισμός.

Ὁ Ντ' Ἀννούντσιο, μεταφέροντας τὸ θέατρο στὴν ἱστορίαν, ἄνοιξε τὶς πόρτες τῆς Ἰταλίας στὸ φασισμό μὲ τὴν περίφημη,

κάπως μελοδραματική, επιχείρηση τοῦ Φιούμε. Καὶ στὸ καθ' αὐτὸ θέατρο, ὅπου εἶχε αἰσθητικὰ εὐδοκιμήσει τὸ ποιητικὸ πνεῦμα τοῦ Ντ' Ἀννούτσιο, εἶχε δώσει ὁ Ἰταλὸς ποιητὴς ἕναν τόνο φρασεολογικοῦ δυναμισμοῦ ποῦ ἔμοιαζε σὰ μουσικὴ εἰσαγωγή στοὺς λόγους τοῦ Μουσολίνι. Αὐτὸ ἔγινε προπάντων μὲ τὴν τραγωδίαν τοῦ «Ἡ ναῦς» ποῦ πρωτοπαίχτηκε στὰ 1908 καὶ ποῦ ὅταν παιζόταν, ὁ Μουσολίνι, φανατικὸς σοσιαλιστὴς, καταριόταν ἀκόμα τὸν ἐθνικιστικὸ δυναμισμό. "Αν ὅμως ὁ Ντ' Ἀννούτσιο ἦταν καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον ὁ κύριος ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἐπιπόλαιη στροφὴ τῆς ἰταλικῆς νεολαίας πρὸς τὸ φρασεολογικὸ δυναμισμό, μὲ τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Φιούμε, ποῦ ἔγινε τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1919, τὸ θέατρο τοῦ φρασεολογικοῦ δυναμισμοῦ μεταφέρθηκε καὶ στὴν ἱστορίαν. Καὶ στὴν οὐσίαν, ὅπως λέει ἐξυπνότατα ὁ Σφόρτσα, δὲν προσαρτήθηκε τὸ Φιούμε στὴν Ἰταλίαν, ἀλλὰ ἡ Ἰταλία προσαρτήθηκε στὸ Φιούμε τοῦ Ντ' Ἀννούτσιο — ἡ φασιστικὴ, φυσικὰ, Ἰταλία. Μ' ἄλλα λόγια, τὸ πνεῦμα τοῦ Ντ' Ἀννούτσιο στὸ Φιούμε ἐπικράτησε μὲ τὸν Μουσολίνι σ' ὁλόκληρὴν τὴν Ἰταλίαν.

Ὁ Φάκτα — ὁ ταλαίπωρος ἐπαρχιακὸς δικηγορίσκος, ὅπως τὸν ὀνομάζει ὁ Σφόρτσα — εἶν' ἐκεῖνος ποῦ, πρωθυπουργὸς ἀπὸ τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1922, ὑποδέχθηκε τὸν Μουσολίνι στὴ Ρώμην στὰ τέλη Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ἡ «πορεία πρὸς τὴν Ρώμην» ἔγινε μὲ παθητικὸ στόχον τὴν κυβέρνησιν τοῦ Φάκτα ποῦ εἶχε πέσει στὴν παγίδα τῶν ὑποσχέσεων τῶν φασιστῶν. Μὲ τὸν «ἐνδοξον» αὐτὸν τρόπο τερματίστηκε (δηλαδὴ πέτυχε) ἡ πρὸς ἄνετη ἀπὸ τὶς πολλὰς πορεῖες ποῦ ἔχουν γίνῃ στὴν ἱστορίαν μὲ κατεύθυνσιν τὴν Ρώμην.

Ὁ Μουσολίνι, στὶς ἀρχὰς ἀκόμα τοῦ πολέμου, ἦταν σοσιαλιστὴς τῶν ἄκρων. Ὡς διευθυντὴς τοῦ «Ἀβάντι», ἔγραφε (δηλαδὴ ἐκραύγαζε ἀπὸ τότε, ὅπως ἐκραύγαζε κι' ἀργότερα τ' ἀντίθετα) ὅτι ὁ πόλεμος ποῦ ξέσπασε ἦταν πόλεμος ἀνάμεσα σὲ κυβερνήσεις καπιταλιστικὰς, καὶ ὅτι θὰ τὸν διαδεχθεῖ ἡ κοινωνικὴ ἐπανάστασις. Ὅταν, στὰ 1919, πῆρε τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὴν τραυματισμένη ἐθνικὴ συνείδησιν τῶν Ἰταλῶν καὶ τὶς ἄδηλες, στὸ βάθος μάλιστα ἀγνές, προσδοκίαι τῶν νέων γιὰ μιὰ μεγάλη ἀλλαγὴ, ἵδρυσε τὸ φασιστικὸ κόμμα καὶ διατύπωσε ἕνα πρόγραμμα ποῦ δὲν ἔχει καμιά σχέσιν μὲ ὅ,τι ἔγινε ἀργότερα ὁ φασισμός. Ὁ συντάκτης του, νέος ἀκόμα τριανταεξή

ἐτῶν, ζητοῦσε τὴν κατάργηση τῆς βασιλείας, τῆς γερουσίας, τῆς πολιτικῆς ἀστυνομίας, ὅλων τῶν τίτλων εὐγενείας, τὴν κατάργηση καὶ αὐτῆς τῆς στρατιωτικῆς θητείας, καθὼς καὶ ὅλων τῶν ἀνωνύμων ἐταιρειῶν, τῶν τραπεζῶν καὶ τῶν χρηματιστηρίων. Ὅταν, τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1920, οἱ ἐργάτες εἶχαν καταλάβει τὰ ἐργοστάσια στὴ Λομβαρδία καὶ στὸ Πεδεμόντιο, μιλώντας ὁ Μουσολίνι στὴν Τεργέστη, ἔλεγε ὅτι παραδέχεται τὴ διαχείριση καὶ διοίκηση τῶν ἐργοστασίων ἀπὸ τοὺς ἐργάτες ποὺ ἂν εἶναι σὲ θέση νὰ προκαλέσουν μιὰν αὐξηση τῆς παραγωγῆς πρέπει νὰ πάρουν ὀριστικὰ τὴ θέση τῶν βιομηχάνων. Ὁ Σφόρτσα πιστεύει ὅτι, ἂν καὶ τὶς τέτοιες φράσεις τὶς εἶχε ἐμπνεύσει καὶ ἡ δημαγωγία, ὁ Μουσολίνι ἦταν ὥστόσο καὶ εἰλικρινῆς, καὶ ὅτι τὸ φασιστικὸ κίνημα ποὺ ἄρχισε ὡς ἐπαναστατικὸ καὶ συνδικαλιστικὸ ἐγίνε ἀργότερα, χωρὶς νὰ τὸ θέλει ὁ ἴδιος, ἓνα ὄργανο βίας στὰ χέρια τῶν βιομηχάνων. Οἱ βιομήχανοι ἄρχισαν, ἀδιαφορῶντας γιὰ ὅσα ἔλεγε ὁ Μουσολίνι, νὰ ἐνισχύουν οἰκονομικὰ τὶς φασιστικὲς ὁργανώσεις ὥσπου ὁλόκληρος ὁ κοινωνικὸς καὶ συνδικαλιστικὸς φασισμὸς τοῦ Μουσολίνι — ἓνα εἶδος κομμουνισμοῦ βασισμένου ὄχι στὸ Μαρξισμό, ἀλλὰ στὸν Σορέλ — κατάντησε νὰ ξεγυμνωθεῖ ἀπὸ κάθε οὐσιαστικὸ θετικὸ περιεχόμενον καὶ νὰ γίνε ἡ θεωρία ποὺ δίδασκε τὴ σκέτη «δυναμικὴ δράση». Ὅταν, στὰ 1922, ἐγίνε ὁ Μουσολίνι, σὲ ἡλικία τριανταοχτῶ χρονῶν, κύριος τῆς Ἰταλίας, εἶχε πάψει νᾶναι κύριος τοῦ ἐαυτοῦ του. Ὁ φασισμὸς, ἀπὸ τὴ βιολογικὰ ἀχαλίνωτη «δυναμικὴ δράση», μεταφέρθηκε στὸ ἐπίπεδο ἐνὸς ἀπλοῦ «ἀστυνομικοῦ καθεστώτος». Ὁ Μουσολίνι μιμήθηκε τὸν Ναπολέοντα τὸν Γ΄. Ὅλα τοῦ τὰ πρῶτα μέτρα ἦταν ἀντιγραφή τῶν μέτρων ποὺ εἶχε λάβει ἓνας ἄλλος μιμητὴς κ' ἐπίγονος. Μονάχα ὡς ἐδῶ φτάνει ὁ Σφόρτσα, ἂν καὶ τὸ βιβλίο του δημοσιεύθηκε στὰ 1931, ὅταν ὁ Μουσολίνι, στὶς διαδοχικὲς μεταμορφώσεις του, εἶχε ξεπεράσει πιά τὸ στάδιο τῆς ἀντιγραφῆς τοῦ παλαιοῦ καίσαρισμοῦ καὶ τοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους, κ' εἶχε ἐπιχειρήσει, ὅπως θὰ ἴδουμε σὲ λίγο, μιὰ μεταμόρφωση τοῦ φασισμοῦ ποὺ σημειώνει καὶ τὴν οὐσιαστικὴ γένεση τοῦ καθ' αὐτὸ φασιστικοῦ φαινομένου στὸν Κ' αἰῶνα.

3. — Πρὶν μιλήσουμε γιὰ τὴν τελευταία αὐτὴ μεταμόρφωση, ἃς πᾶμε στὸ κεφάλαιο τοῦ Σφόρτσα: «Πῶς ὁ ΙΑ΄ ἢ ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία καὶ ὁ Φασισμὸς». Ἀς κάνουμε κ' ἐμεῖς ἐδῶ τὴν ἀνα-

σκόπησιν πού κάνει ὁ Σφόρτσα. Στὶς 20 Σεπτεμβρίου τοῦ 1870 μπήκε ὁ Ἰταλικὸς στρατὸς στὴ Ρώμη. Ὁ Πίος ὁ Θ' εἶχε ἤδη χάσει ἀπὸ τὰ 1860 τὰ κυριαρχικά του δικαιώματα ἐπάνω σ' ὅλες τὶς ἄλλες περιοχὲς ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Ρώμη. Τώρα πιά χάθηκε καὶ ἡ Ρώμη, καὶ ὁ Πάπας ἐκήρυξε τὸν ἑαυτό του «φυλακισμένο» στὸ Βατικανό. Ὁ Πάπας Βενέδικτος ὁ ΙΕ' ἔδωσε, μὲ τὴν παθητικὴ του στάση ἀπέναντι τῶν προσφορῶν τῶν κεντρικῶν δυνάμεων γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση ἑνὸς μικροῦ παπικοῦ κράτους, οὐσιαστικὸ τέρμα σὲ ἀσυγχρόνιστες διεκδικήσεις πού, ἀντὶ νὰ δυναμώσουν τὴ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησίαν, θὰ εἶχαν ὡς μοναδικὸ ἀποτέλεσμα νὰ τὴ μειώσουν. Ἡ ἠθικὴ δύναμη τοῦ Πάπα δὲν ἦταν πιά ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν κοσμικὴ κυριαρχία του. Ὁ Σφόρτσα τονίζει πολὺ σωστὰ ὅτι ὁ Πάπας, ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1870, δηλαδὴ ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας του, κατὰφερε ν' ἀποκτήσῃ στὴν Ἰταλίαν καὶ στὸν κόσμον ὁλόκληρον ἓνα ἠθικὸ κύρος καὶ μιὰ διεθνὴ ἐλευθερίαν κινήσεων πού μ' ὅλη τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Παπικοῦ κράτους εἶχαν χαθεῖ ὕστερ' ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνα. Ὁ Καβούρ, πού ἦταν ὁ πρωτεργάτης στὴν κατάργησιν τοῦ Παπικοῦ κράτους, τὸ εἶχε προβλέψει καὶ εἶχε διακηρύξει ὅτι, ὅταν ἡ Ἐκκλησία δοκιμάσῃ τὴν ἐλευθερίαν, θὰ νιώσῃ τὸν ἑαυτό της ξανανιωμένο καὶ δυναμωμένο. Ὁ Σφόρτσα μάλιστα νομίζει ὅτι ἡ ἠθικὴ δύναμη τῶν Παπῶν, ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1870, ἦταν συνυφασμένη μὲ τὴν ιδιότητα πού εἶχαν ὡς «φυλακισμένοι», καὶ ὅτι οἱ περίφημες συνθήκες τοῦ Λατερανοῦ πού ὑπογράφηκαν στὰ 1929 ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Μουσολίνι καὶ ἀπὸ τὸν Πάπα Πίο τὸν ΙΑ' καὶ πού, συμφιλιώνοντας ὀριστικὰ τὸ Ἰταλικὸ κράτος μὲ τὸ Βατικανό, ἔδωσαν τέρμα στὸ καθεστῶς τοῦ «φυλακισμένου» Πάπα, ἀποτελοῦσαν λάθος, καὶ ἦταν προορισμένες νὰ μειώσουν τὴν ἠθικὴ δύναμιν τοῦ Παπισμοῦ. Τὴν ἀπόφασιν τοῦ Πάπα Πίου τοῦ ΙΑ' ν' ἀποφυλακίσῃ τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ δώσῃ τέρμα στὴν ἐχθρότητα ἀνάμεσα στὴ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Ἰταλικὸ κράτος, τὴ βλέπει ὁ Σφόρτσα σὰ μιάν ἀπόφασιν πού ἐξαγοράστηκε λιγότερον μὲ τὴ συμβολικὴ ἀνάκτησιν μιᾶς οὐσιαστικῆς ἀσήμαντης κοσμικῆς κυριαρχίας στὸ χῶρον τοῦ Βατικανοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πέτρου, καὶ πολὺ περισσότερον μὲ τὸ κονκορδάτο πού, σύμφωνα μὲ μιὰ δήλωσιν τοῦ ἴδιου τοῦ Πίου τοῦ ΙΑ', μόνο ἡ φασιστικὴ Ἰταλία μπορούσε νὰ τοῦ παραχωρήσῃ. Τὸ κονκορδάτο μὲ τὸ Ἰταλικὸ κράτος ἐξασφάλιζε στὸ Βατικανό μιάν οἰκό-

νομική εύχέρεια πού στο διάστημα του πολέμου κ' ύστερ' από τὸν πόλεμο τοῦ εἶχε λείψει, καὶ πού θάδινε στὸν Πάπα — Ἰταλὸ στὴν καταγωγή, ὅπως ἦταν ὅλοι οἱ προκάτοχοί του ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1523 — τὴν ὑλικὴ δύναμη ν' ἀντίταχθεῖ στὴν πίεση τοῦ ἀγγλοσαξωνικοῦ καθολικισμοῦ καὶ νὰ διατηρήσει στὰ χέρια ἢ μᾶλλον σὲ κεφάλια Ἰταλῶν τοὺς πιὸ πολλοὺς ἐρυθροὺς πύλους. Ὁ Πίος ὁ ΙΑ', ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀντιφιλελεύθερες ἀρχές πού χαρακτηρίζαν τὸ φασισμό, συναντήθηκε καὶ ψυχικὰ μὲ τὸν Μουσολίνι, καὶ παίρνοντας ἀπὸ τὰ χέρια του τὴν ἀπαραίτητη ὑλικὴ δύναμη ἔκανε μιὰ νέα προσπάθεια νὰ συγκεντρώσει τὸν παγκόσμιον καθολικισμό κάτω ἀπὸ τὴ δικτατορικὴ ἐξουσία τοῦ Βατικανοῦ. Ἔτσι ὁ Πίος ὁ ΙΑ', ἀποφυλακίζοντας τὸν ἑαυτό του, φυλακίστηκε μέσα στὶς πλάνες του.

Αὕτῃ εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Σφόρτσα. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα δὲ θὰ τὸν παρακολουθήσουμε. Εἶναι δύσκολο ν' ἀποφανθοῦμε θετικά, ἂν εἶχε ἢ ὄχι δίκιο μιλώντας ὅπως μίλησε γιὰ τὸν Πίο τὸν ΙΑ'. Ὁ Φρανσουά Σάρλ - Ροῦ, πού ἦταν πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας στὸ Βατικανὸ ἀπὸ τὰ 1932 ὡς τὰ 1940, στὸ βιβλίον του «Ὅκτὼ χρόνια στὸ Βατικανὸ» μιλάει διαφορετικὰ γιὰ τὸν Πίο τὸν ΙΑ'. Ὁ Γάλλος, βέβαια, διπλωμάτης γνώρισε τὸν Πάπα, ὅταν ὁ Μουσολίνι τὸν εἶχε πιά ἀπογοητεύσει καὶ ὅταν πλάϊ του, ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἢ σωστότερα πρωθυπουργὸς τοῦ Βατικανοῦ, ἦταν ὁ Καρδινάλιος Πατσέλλι, ὁ σημερινὸς Πίος ὁ ΙΒ'. Ὡστόσο, ἀδιάφορο ἂν πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι κάποια μεταβολὴ μπορεῖ νὰ σημειώθηκε στὴ συνείδηση τοῦ Πίου τοῦ ΙΑ', ὁ Σάρλ - Ροῦ εἶδε μπροστά του ἕναν ἄνθρωπο μὲ μιὰ μεγάλη ἰσορροπία πνεύματος, μὲ μιὰ πολὺ καθαρὴ σκέψη, μὲ μιὰ βαθειὰ ἀντίδραση πρὸς τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη, ἀκόμα καὶ πρὸς τὴν εἰρήνῃ πού ἐξαγοράστηκε στὸ Μόναχο μὲ τὴν ἀναγνώριση ἄδικων τετελεσμένων γεγονότων. Δὲν εἶναι, ὅμως, ἀνάγκη νὰ μείνουμε στὴν ψυχολογικὴ περίπτωση τοῦ Πάπα Πίου τοῦ ΙΑ'. Σημασία γενικώτερη ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι, ἄσχετα γιὰ ποιὸς λόγους ἔφτασε ὁ Πίος ὁ ΙΑ' στὶς ἀποφάσεις πού πῆρε στὰ 1929, οἱ ἀποφάσεις αὐτὲς δὲν εἶχαν τὸ κακὸ ἀποτέλεσμα πού θέλησε ὁ Σφόρτσα νὰ προβλέψει. Ἡ ἠθικὴ δύναμη τοῦ Βατικανοῦ δὲ μειώθηκε διόλου. Κι ἀπὸ τὰ 1939 πού ἔγινε Πάπας ὁ καρδινάλιος Πατσέλλι, ἕνα ἀπὸ τὰ θετικώτερα πνεύματα τοῦ αἰῶνα μας, ἕνα πνεῦμα νομικὸ καὶ διπλωματικὸ ἀπὸ τὰ σπάνια, πού εἶναι συνυφασμένο

καὶ μὲ μιὰ θέληση θετική καὶ ἰσχυρή, ἡ ἠθικὴ δύναμη τοῦ Βατικανοῦ αὐξήθηκε ὅσο σὲ καμιά προηγούμενη περίοδο τῆς ἱστορίας, ὕστερ' ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰώνα. Ἀπὸ τὶς ἠθικὰ μεγαλύτερες στιγμὲς τοῦ Βατικανοῦ εἶν' ἐκείνες ποὺ συνυφάνθηκαν μὲ τὶς παραμονὲς καὶ μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ δεύτερου παγκόσμιου πολέμου. Ἡ στάση τοῦ Παπῆ ἐλλὶ ὡς Πίου τοῦ ΙΒ', ἡ ἠθικὴ του ἀντίσταση στὸ πνεῦμα τοῦ κακοῦ, στὸν ἴδιον τὸν Μουσολίνι, εἶναι σελίδες τῆς ἱστορίας μεγάλες. Μπορεῖ νὰ μὴν πέτυχε τὸ Βατικανόν, στὰ χρόνια ποὺ μᾶς ἔφερναν πρὸς τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον, ἓνα ἄμεσον πρακτικὸ ἀποτέλεσμα, δημιούργησε ὅμως μὲ τὴν στάση του τὴν βάση ἐκείνη ποὺ ἐπάνω της στηρίχθηκε ἡ νέα μεγάλη ἠθικὴ δύναμη τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἦταν ἀναγκαία γιὰ ν' ἀντιμετωπισθεῖ ὁ ἐρυθρὸς ὀλοκληρωτισμὸς στὴν ἴδια τὴν Ἰταλίαν, ἀλλὰ καὶ ἄλλου, ὕστερ' ἀπὸ τὸ δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον.

4. — Ἡ παρένθεση, ποὺ μ' ἀφορμὴ τὴ συμφωνία τοῦ Ἰταλικοῦ φασισμοῦ μὲ τὸ Βατικανὸ ἀφιερῶσαμε στὴ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησίαν, ἦταν χρήσιμη. Μᾶς ἀποκάλυψε μιὰν ἠθικὴν δύναμιν ποὺ μέσ' στὸ χάος τοῦ Κ' αἰῶνα ὄχι μόνον δὲν ἔλειψε, ἀλλὰ τονώθηκε. Τώρα θὰ ξαναγυρίσουμε στὸν Ἰταλικὸ φασισμό, καὶ θὰ ξαναγυρίσουμε χωρὶς πιά τὴ βοήθειαν τοῦ Σφόρτσα.

Ὁ Σφόρτσα βλέπει τὸν Μουσολίνιν νὰ καταλήγει, ὕστερ' ἀπὸ τὶς πολλὰς μεταμορφώσεις του, στὸ ἱστορικὸ ἄχρωμον ἀστυνομικὸ καθεστῶς, σ' ἓνα καίσαρισμὸ βοναπαρτικοῦ τύπου. Αὐτὸ ἦταν, ὅμως, μόνον ἓνα στάδιον μεταβατικόν. Τὸ στάδιον αὐτό, ποὺ παρουσιάζει τὸ φασισμό νὰ συμβιδάζει τὴν προσωπικὴν δικτατορίαν μὲ τὸ κοινοβούλιον, ἄρχισε νὰ τὸ ξεπερνᾷ ὁ Μουσολίνι, προσπάντων ὕστερ' ἀπὸ τὴ δολοφονίαν, στὰ 1924, τοῦ Τζιάκομο Ματτεότι ποὺ ἦταν ὁ γενικὸς γραμματέας τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος, μὲ μιὰ σειρά μέτρων ποὺ ὀδήγησαν ὀριστικὰ στὴ διαμόρφωσιν τοῦ φασιστικοῦ κράτους, στὰ 1928. "Ὅλα αὐτὰ τὰ μέτρα βασίστηκαν ἐπάνω στὴν ἀρχὴν τοῦ «μονοκομματικοῦ» κράτους κομμουνιστικοῦ τύπου. Χωρὶς νᾶχει οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Μουσολίνι ἀπόλυτη συνείδησιν τοῦ τέρατος, ὁ δρόμος πρὸς τὸ μονοκομματικὸν κράτος εἶχε κιόλας χαραχθεῖ, ὅταν τὸ φασιστικὸν κόμμα, βασισμένον σὲ μιὰ στρατιωτικὴ ἐσωτερικὴ ὀργάνωσιν, εἶχε ἀναλάβει ν' ἀντιμετωπίσει, μέσα στὴν ἐξασθενημένην κοινοβουλευτικὴν δημοκρατίαν τοῦ Τζιολίττι καὶ τοῦ Νίττι, δυὸ σοφῶν

καὶ ἀδύνατων ἀνθρώπων, τὴν κοινωνικὴ ἀναρχία καὶ διάλυση. Τὰ σημεῖα αὐτὰ δὲν τὰ μνημονεύει ὁ Σφόρτσα διόλου. Ἐν ὅτῳ τὰ 1920 ὁ Μουσολίνι ἐνίσχυσε τ' ἀπεργιακὰ καὶ ἀναρχικὰ κύματα, ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1921 καὶ προπάντων ὕστερ' ἀπὸ τὴν προσπάθειον ποὺ μετὰ τὴν πτώση τοῦ Τζιολίττι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1921 ἔκανε ὁ πρωθυπουργὸς Μπονόμι γιὰ νὰ τὰ δαμάσει, τὸ φασιστικὸ κόμμα, ὀργανωμένο πιά καὶ ὀπλισμένο, ἀντιμετώπισε τὸν κομμουνισμό στοὺς δρόμους καὶ στὰ ἐργοστάσια μὲ μέσα δανεισμένα ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν κομμουνισμό. Αὐτὸ ἔγινε προπάντων τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1922 στὴ Μπολῶνια. Ἐν ἡ πορεία πρὸς τὴ Ρώμην, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1922, δὲν ἦταν διόλου ἔνδοξη (γιατὶ ὁ στόχος τῆς ἐφόδου ἦταν ἀνύπαρκτος), κάμποσες προηγούμενες σελίδες τοῦ φασιστικοῦ κόμματος συνυφάνθησαν ὥστόσο μὲ σκληρὰ καὶ αἱματηρὰ προσπάθειες. Πάνω στὶς προσπάθειες αὗτες ποὺ στοίχισαν περίπου δυὸ χιλιάδες νεκρούς, τὸ φασιστικὸ κόμμα εἶχε πάρει τὴ μορφή καὶ τὴν ψυχολογία ἐνὸς κόμματος ποὺ ἦταν μοιραῖον νὰ μιμηθεῖ, ὅταν θὰ ρχόταν στὴν ἐξουσία, τὴν «ὀλοκληρωτικὴν» τάσιν τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος. Ὑστερ' ἀπὸ κάμποσα μεταβατικὰ στάδια, ὁ Μουσολίνι συνειδητοποίησε μέσα του τὴν τάσιν αὐτή, κ' ἔγινε στὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου ὁ ἐφευρέτης τοῦ μιμητικοῦ φαινομένου, ὁ ἐφευρέτης τοῦ ἐθνικιστικοῦ «ὀλοκληρωτικοῦ» κράτους ποὺ θὰ βασιζόταν στὴν ἀπομίμησιν τοῦ κομμουνιστικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Ἀφοῦ ἀναγνωρίστηκε τὸ «μέγα συμβούλιον τοῦ φασισμού», ποὺ ἦταν τὸ ἡγετικὸ ὄργανον τοῦ κόμματος καὶ ποὺ ἀπαρτιζόταν ἀπὸ εἴκοσι μέλη διορισμένα ἀπὸ τὸν Ντούτσε, ὡς κρατικὸς θεσμός, μεταμορφώθηκε καὶ τὸ κοινοβούλιον, στὰ 1928, σ' ἓνα καθαρὰ κομματικὸ ὄργανον ἐξαρτημένο οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὸ μέγα συμβούλιον τοῦ φασισμού. Οἱ συνδικαλιστικὲς ὀργανώσεις ποὺ πῆραν τὸ δικαίωμα νὰ προτείνουν στὸ μέγα συμβούλιον τοῦ φασισμού τοὺς ὑποψήφιους γιὰ τὴ βουλή, χωρὶς νᾶναι καὶ ἡ πρότασις αὐτὴ δεσμευτική, εἶχαν πέσει στὰ χέρια τοῦ ἴδιου τοῦ φασιστικοῦ κόμματος, καὶ ὁ λαὸς στὶς ἐκλογάς, ψηφίζοντας μὲ περιφέρειαν ὀλοκληρὴ τὴν ἰταλικὴν ἐπικράτειαν, ἀπαντοῦσε μόνο μ' ἓνα Ναὶ ἢ Ὅχι στὸ ἐνιαῖον καὶ μοναδικὸ πανιταλικὸ ψηφοδέλτιον.

Ἀπὸ τὴν ἀπόπειραν τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ ὡς τὸν πραγματικὸ ὀλοκληρωτισμὸ ὑπάρχει, βέβαια, μεγάλῃ ἀπόστασις. Ὁ Μουσολίνι, οὐσιαστικὰ, δὲ μπόρεσε ποτὲ νὰ πραγματοποιήσῃ

στήν Ἰταλία τὸν ὁλοκληρωτισμό. Πραγματοποιώντας τὸ μονοκομματικὸ κράτος, ἔπλασε τὸ ὄργανο τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ, ἀλλὰ τὸ ἔπλασε χωρὶς οὔτε τὸ πλάσμα του, τὸ φασιστικὸ κόμμα, νᾶναι στὴν ἐσωτερικὴ του ζωὴ ὁλοκληρωτικόν. Στὴν πολιτικὴ γραμμή, ἡ ἀπορρόφηση τῆς ἠθικῆς πρωτοβουλίας τῶν μελῶν τοῦ κόμματος ἦταν μεγάλη, ἀλλὰ μόνο στὴν πολιτικὴ γραμμή. Σ' ὅλες τὶς ἄλλες φάσεις τῆς προσωπικῆς, οἰκογενειακῆς, οἰκονομικῆς, πνευματικῆς καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς τους, οἱ ὁπαδοὶ τοῦ κόμματος, κι' ἀκόμα περισσότερο ὅσοι Ἰταλοὶ δὲν ἦταν καὶ μέλη τοῦ κόμματος, ἔμειναν ἐλεύθεροι, σ' ἄλλους τομεῖς ἀπόλυτα καὶ σ' ἄλλους σχετικὰ ἐλεύθεροι. Αὐτὸ ἀνάγεται σὲ πολλοὺς λόγους. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ὁ ἴδιος ὁ Μουσολίνι δὲν ἦταν Λένιν. Δὲν εἶχε τὴν ἀτεγκτὴ βούληση τοῦ Λένιν, οὔτε εἶχε ὁ ἴδιος ὑποδουλωθεὶ ἀπόλυτα σ' ἓνα μονολιθικὸ τρόπο ζωῆς καὶ σκέψης. Εἶχε τὶς ἐλεύθερες λογοτεχνικὰς καὶ φιλοσοφικὰς του κλίσεις, καὶ μεταπηδοῦσε ὁ ἴδιος ἀπὸ τῆ μιᾶς στὴν ἄλλη ἢ ἄφινε νὰ συζοῦν μέσα του πολλὰς μαζί. Τὸ ἴδιο βέβαια ἔγινε καὶ μ' ὅλους τοὺς ὁπαδούς του, κ' ἔτσι τὸ ἰταλικὸ φασιστικὸ κόμμα δὲν ἔπνιξε τὸν ἄνθρωπο οὔτε μέσ' στὸ ἴδιο τὸ κόμμα, οὔτε γενικώτερα στὴν ἰταλικὴ κοινωνία. Τὸν ἐμείωσε τὸν ἄνθρωπο, τὸν στραπατσάρισε, τὸν ἔκανε νὰ παίρνει ὀρισμένο ὕψος ἢ νὰ σηκώνει φασιστικὰ τὸ χέρι του, τὸν ἔκανε νὰ φοβᾶται νὰ συζητῇ δυνατὰ πάνω σὲ πολιτικὰ θέματα, τὸν ἔκανε ν' ἀλαλάζει ρυθμικὰ καὶ νὰ τείνει στὴ δουλοπρέπεια, ἀλλὰ δὲν τὸν ἔπνιξε. Τὸ δόγμα τοῦ φασισμοῦ δὲν ἦταν, ὅπως εἶναι τὸ κομμουνιστικὸ δόγμα, ὁλοκληρωτικόν, κ' ἔτσι ὁ ἄνθρωπος, μειωμένος καὶ ἐξευτελισμένος μπρὸς στὰ ἴδια του τὰ μάτια, διατηροῦσε ὥστόσο μέσα του τὸν ἑαυτό του ἢ καὶ τὸν ἄφινε νὰ ἐκδηλωθεὶ ἐλεύθερα σὲ καθετὶ ποῦ δὲν εἶχε ἄμεση ἢ ἔμμεση σχέση μὲ τὴν πολιτικὴν. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὕτῃ εἶχε δίκιο ὁ Σφόρτσα λέγοντας ὅτι ὁ φασισμός ἦταν «καθεστὼς ἀστυνομικόν», γιατί ἂν καὶ τὸ σχῆμα του ἦταν «ὁλοκληρωτικόν» πρακτικὰ δὲ μπόρεσε ὁ ὁλοκληρωτισμὸς νὰ πιᾶσει στὴν Ἰταλία, καὶ οὔτε ἐπιδιώχθηκε ἀπὸ τὸν Μουσολίνι στὰ σοβαρά. Ὁ μονάχα «πολιτικὸς» ὁλοκληρωτισμὸς δὲν εἶναι ὁλοκληρωτισμός. Ἀλλὰ κι' ἂν ἤθελε ὁ Μουσολίνι νὰ ὁλοκληρώσει τὸν ὁλοκληρωτισμό του, δὲ μπορούσε νὰ τὸ κάνει, ἀφοῦ ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα ἔμεινε οὐσιαστικὰ ἐλεύθερη καὶ δέχθηκε μόνο τὴ ρυθμιστικὴ κηδεμονία τοῦ κράτους

πού, όσο κι' ἂν ἦταν σ' ὀρισμένες περιπτώσεις πιεστική, δὲν κατάργησε ποτὲ πέρα γιὰ πέρα τὴν ἀτομικὴ πρωτοβουλία. Καὶ πέρ' ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ, στὴ θρησκευτικὴ καὶ πνευματικὴ παιδεΐα ὁ Μουσολίνι συμβιδιάστηκε μὲ τὴν ἀξίωση τοῦ Πάπα νὰ διατηρήσει κι' αὐτὸς ἄθικτα τὰ δικαιώματά του. Μετὰ τὶς συμφωνίες τοῦ Λατέρανοῦ σημειώθηκαν σοβαρὲς συγκρούσεις μεταξὺ Βατικανοῦ καὶ Μουσολίνι, ὅταν ὁ Πάπας ἀμφισβήτησε στὸ φασισμό τὸ δικαίωμα νὰ ἐπηρεάσει τὴν ψυχικὴ διαμόρφωση τῆς νεολαίας. Κι' ὁ Μουσολίνι ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσει, καὶ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1931 ἀναγνώρισε τὸ δικαίωμα τῆς ἐκκλησίας νὰ διατηρήσει τὶς δικές της ὁργανώσεις νεολαίας, θέτοντας ὡς μόνον ὄρο νὰ μὴ θίγει ἡ καθολικὴ παιδεΐα τὴ σφαίρα τῆς πολιτικῆς.

Ὁ Ἰταλικὸς, λοιπόν, φασισμὸς προχώρησε πέρ' ἀπὸ τὸ ἀστυνομικὸ καθεστῶς καὶ τὸν καίσαρισμὸ παλαιοῦ τύπου ἰδρύοντας τὸ «μονοκομματικὸν» κράτος, ἔδειξε καὶ τάσεις νὰ μιμηθεῖ τὸν κομμουνιστικὸ ὁλοκληρωτισμό, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ δὲν ἔφτασε, οὔτε προχώρησε κἄν σοβαρὰ στὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀπορρόφηση τοῦ ἀνθρώπου.

5. — Σοβαρὰ προχώρησε στὴν ἀπορρόφηση τοῦ ἀνθρώπου τὴν ὁλοκληρωτικὴ, χωρὶς ὅμως οὔτε αὐτὸς νὰ κατορθώσει νὰ τὴν πραγματοποιήσει πέρα γιὰ πέρα, ὁ γερμανικὸς ἐθνικοσοσιαλισμός. Στὴ Γερμανία ἦταν τὸ δόγμα τῆς φυλῆς καὶ ὁ ἀντισημιτισμὸς ποὺ ἔδωσαν στὸ μονοκομματικὸ κράτος τὴ δυνατότητα νὰ προχωρήσει πιὸ πολὺ στὸν ὁλοκληρωτισμό. Κ' ἔλειπε, ἐπίσης, ὁ ἥλιος τῆς Μεσογείου ἀπὸ τὴν ἐθνικοσοσιαλιστικὴ Γερμανία. Κ' ἔχει κι' αὐτὸ κάποια σημασία.

Στὴ Γερμανία ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς δὲν ἐκμεταλλεύθηκε μόνον, ὅπως ὁ Ἰταλικὸς φασισμὸς, ἓνα πληγωμένο ἐθνικὸ αἶσθημα νικητῶν ποὺ δὲν εἶδαν πέρα γιὰ πέρα ὑλοποιημένη τὴ νίκη τους, ἀλλὰ ἐκμεταλλεύθηκε ἓνα πολὺ βαρύτερο αἶσθημα. Οἱ Γερμανοὶ κράτησαν χρόνια πολεμώντας μ' ὁλόκληρο τὸν κόσμον. Κ' ἔκαναν θαύματα στὸν πόλεμο. Τὰ θαύματα αὐτὰ εἶχαν σαστίσει τοὺς ἐχθροὺς τοὺς κ' ἔκαναν τοὺς ἴδιους ὑπερήφανους. Κ' ἦρθε μιὰ μοιραία στιγμή πού, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ κόσμου ὁλόκληρου, ἔσπασαν ἀπότομα. Δὲ μπόρεσαν οὔτε οἱ ἴδιοι νὰ καταλάβουν τὸ πῶς ἔσπασαν. Ὁ Χίτλερ τοὺς εἶπε ὅτι, ἂν ἔλειπαν οἱ Ἰεβραῖοι, εἰς θάλαζαν. Πρώτῃ βαρεὶὰ φύχωση αὐτή. Δεύτερῃ φύχωση:

ἐκείνη ποὺ γεννήθηκε μέσα τους ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς ἀδικίας. Τὴν ὥρα ποὺ ἔσπασε ἡ ἀντοχή τους κ' ἔχασαν τὸν πόλεμο, στράφηκαν μ' ἐλπίδα κ' ἐμπιστοσύνη στὸν πρόεδρο Οὐίλσον. Περίμεναν ὅτι ἡ εἰρήνη θάταν δίκαιη («δίκαιη» κι' ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆ γερμανικῆ). Καί, ἀντὶ νὰ βροῦν μπροστὰ τους τὸν Οὐίλσον, βρῆκαν τὸν Κλεμανσώ. "Ὅπως ἀναπτύξαμε στὰ κεφάλαια τρίτο καὶ ἕκτο, τὸ κακὸ ἦταν πῶς ἡ εἰρήνη τοῦ 1919 ἔδωσε στοὺς Γερμανοὺς τὴν ἐντύπωση μιᾶς φοβερᾶ ἀδικίης εἰρήνης, χωρὶς νᾶναι κἄν ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ὅρων τῆς ἐξασφαλισμένη. Καὶ οἱ σύμμαχοι ἄφισαν τοὺς ὅρους ποὺ δὲ μπορούσαν νὰ τηρηθοῦν πέρα γιὰ πέρα ὅχι μόνο νὰ ἰσχύσουν, ἀλλὰ δὲν εἶχαν κἄν τὴν πρόνοια νὰ τοὺς καταργήσουν ἀργότερα οἱ ἴδιοι, κι' ἄφισαν τὸν Χίτλερ νὰ τοὺς καταργήσει αὐτὸς δυναμικά. Δὲ δημιούργησαν λοιπὸν οἱ σύμμαχοι μονάχα τὶς ψυχολογικὲς καὶ ἠθικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴ γένεση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, ἀλλὰ χάρισαν ἀργότερα στὸν Χίτλερ καὶ τὶς πρῶτες παγκόσμιες νίκες ποὺ θάμπωσαν τὰ μάτια τῶν Γερμανῶν.

Ὁ Ἀδόλφος Χίτλερ ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ περίεργες προσωπικότητες τοῦ αἰῶνα μας, ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ δυναμικοὺς ἀνθρώπους ποὺ γνώρισε ἡ ἱστορία καὶ ταυτόχρονα ἓνας ἀπὸ τοὺς ψυχικὰ πιὸ ἄρρωστους. Μὲ τὸν Μουσολίνι δὲν ἔχει καμιὰ συγγένεια ἡ φύση του. Ὁ Μουσολίνι δὲν ἦταν, στὸ βάθος, φανατικός. Εἶχε κι' αὐτὸς μιὰ δυνατὴ θέληση, ἀλλὰ μιὰ θέληση τύπου μεσογειοῦ καὶ τυχοδιωκτικοῦ. Ἦταν ὁ ἐπιπόλαια καλλιεργημένος διανοούμενος ποὺ δὲν πέτυχε, οὔτε μπορούσε νὰ πετύχει ὡς ποιητῆς καὶ συγγραφέας. Στὴ φράση καὶ στὸ λόγο (στὴ βίαιη ἀγόρευση) ἔδωσαν κ' οἱ δύο τους, ὁ Μουσολίνι καὶ ὁ Χίτλερ, μεγάλη σημασία. Ὡστόσο, ἡ φράση τοῦ Μουσολίνι ἦταν ἐπιγραμματικὴ καὶ ὁ λόγος του θεατρικός. Ἡ φράση, ἀντίθετα, τοῦ Χίτλερ δὲν ἦταν διόλου ἐκτεθειμένη στὸν ποιητικὸ πειρασμό, ἦταν στεγνὴ καὶ ἄμουση, ἀλλὰ ὁ λόγος του, διόλου θεατρικός, ἦταν συγκλονιστικός στὴν οὐσιαστικὴ ὑποβολὴ ποὺ προκαλοῦσε, ἦταν σεισμός, ἦταν πράξη. Ὁ Μουσολίνι εἶχε πείσματα· ὁ Χίτλερ εἶχε μανίες. Ἡ φύση τοῦ πρώτου ἦταν, μ' ὅλα του τὰ πείσματα, εὐέλικτη. Ἡ φύση τοῦ Χίτλερ ἦταν, μ' ὅλες τὶς μανίες του, ἴσως, συνεχὴς στὴ μονοκόμματη οὐσία κ' ἐκδήλωσή της. Ὁ μανιακὸς ἔχει διακοπὲς καὶ μεταπτώσεις· ὁ Χίτλερ δὲν εἶχε (ἢ τίς εἶχε μόνο στὸν ἰδιαιτέρο καὶ ἀπόμερο ἰδιωτικὸ του βίον). Ὁ Μουσολίνι

λίνοι, σὰ διανοούμενος (κακός, ἔστω, διανοούμενος) εἶχε ἐνδοιασμοὺς ποὺ ὁ Χίτλερ δὲ γνώρισε ποτέ. Ὁ Χίτλερ ἦταν στὴ φύση του πολὺ συγγενέστερος μὲ τὸν Λένιν παρὰ μὲ τὸν Μουσολίνι. Ἡ διαφορὰ εἶναι μόνο πῶς ὁ Λένιν ἦταν ἄτεγκτος, δυναμικός καὶ ἀνενδοίαστος, ὅπως ὁ Χίτλερ, χωρὶς νᾶναι ἡ ψυχὴ του διόλου ἄρρωστη. Ὁ Χίτλερ ἦταν ἄρρωστος. Ἄρρωστος, δυναμικός, ἄτεγκτος, εἰλικρινής. Τόσο μάλιστα εἰλικρινής ποὺ τὰ εἶπε σχεδὸν ὅλα στὸ βιβλίο του «Ὁ ἀγώνας μου». Καὶ φταῖνε περισσότερο ἐκεῖνοι ποὺ δὲν τὰ πρόσεξαν ἢ δὲν τὰ πίστεψαν ὅσα εἶπε, καὶ λιγότερο ὁ ἴδιος ποὺ ἀνοιξε τὴ σκέψη του καὶ τὰ εἶπε. Οἱ δημοκρατίες δὲν πίστευαν σὲ μεγάλα καὶ συνταραχτικὰ γεγονότα, γιατί ἀπλούστατα δὲ μπορούσαν οἱ ἴδιες νὰ προκαλέσουν γεγονότα τέτοια. Κι' ὅ,τι δὲ μπορούσαν νὰ κάνουν οἱ ἴδιες, νόμιζαν πῶς δὲν μπορεῖ κανένας νὰ τὸ κάνει. Αὐτὴ ἦταν προπάντων ἡ ἀφέλεια τοῦ Νέβιλ Τσάμπερλαιν ποὺ πίστευε (ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ποὺ ἐνιωθε νὰ μὴν ἀνησυχεῖ πολὺ καὶ νὰ πηγαίνει ἡρεμος στὸ ψάρεμα) στὴν τιμιότητα τῶν ἄλλων, καὶ ποὺ νόμιζε πῶς ἡ τιμιότητα, συγκεκριμένα τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του, πρέπει νᾶναι ἡ πηγὴ ἱστορικῆς ἀπραξίας.

Ὁ Χίτλερ, γεννημένος στὴ γραμμὴ ποὺ χωρίζει τὴ Γερμανία ἀπὸ τὴν Αὐστρία ἢ ποὺ ἐνώνει τὶς δυὸ μαζί, πέρασε παιδικὰ καὶ νεανικὰ χρόνια δύσκολα, πικρά, δυστυχισμένα. Στὰ δεκαεφτά του, ἔχασε καὶ τοὺς δυὸ γονεῖς του. Πάλεψε γιὰ νὰ βγάλει τὸ φωμί του. Ἀπὸ μικροαστὸς ἔγινε προλετάριος. Ὁ ἐλαιοχρωματιστὴς δὲν ἦταν ντροπὴ, ἀλλὰ τίτλος του. Ἦταν καλὸς στρατιώτης στὸν πόλεμο, ὅπως ἄλλωστε κι' ὁ Μουσολίνι ποὺ, ἀφοῦ ξεπέρασε τὴν κομμουνιστικὴ του ψύχωση, πολέμησε ὕστερα μ' ἐνθουσιασμό κ' ἔγινε καὶ ὑπαξιωματικός. Κ' οἱ δυὸ τους, ὁ Μουσολίνι καὶ ὁ Χίτλερ, ἦταν ὑπαξιωματικοὶ ποὺ βάλθηκαν ὕστερα νὰ διατάζουν τοὺς στρατάρχες. Στὰ 1919 μπήκε ὁ Χίτλερ στὴν πολιτικὴ ζωὴ, σὲ ἡλικία τριάντα ἐτῶν, σὲ μιὰ πολιτικὴ ὁμῶς ζωὴ ποὺ ἔμοιαζε σ' ὅλους σκοτεινὴ, παράμερη, ἀσήμαντη. Σὲ δυὸ χρόνια ὁ μικρὸς κύκλος τῶν φίλων καὶ συνεργατῶν του τὸν ἀναγόρευσε ἀρχηγὸ τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος (τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος τῆς Γερμανίας, ὅπως λεγόταν). Μιὰ μπουραρία στὸ Μόναχο ἔγινε τὸ κομματικὸ του κέντρο. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1923 ἐπιχειρεῖ στὸ Μόναχο ἓνα πραξικόπημα ποὺ πνίγηκε στὸ αἷμα. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ

1925 κατοδικάζεται σε πέντε ετών εγκάθειρξη σε φρούριο. Ένα μήνα αργότερα, τριανταδυό εθνικοσοσιαλιστές μπαίνουν στο Ράϊχσταγκ. Στο τέλος του αυτού έτους ξαναγίνονται εκλογές, κ' εκλέγονται μόνο δεκατέσσαρες. Λίγες μέρες αργότερα, ο Χίτλερ άμνηστεύεται. Στα 1926 κυκλοφορεί ή βίβλος του εθνικοσοσιαλισμού, τó έργο του Χίτλερ «Ο άγώνας μου» που γράφηκε ή άρχισε νά γράφεται όταν ήταν κλεισμένος στο φρούριο. Στις εκλογές του 1928 μειώνεται σε δώδεκα ο αριθμός των εθνικοσοσιαλιστών που μπήκαν στο Ράϊχσταγκ. Ο Χίτλερ δέν άπογοητεύεται, αλλά και οι σύμμαχοι άπό τήν άλλη μεριά είναι άνίκανοι, παρ' όλη τή σχετική κατανόηση που δείχνουν στο πρόβλημα τής Γερμανίας ο Μπριάν και ο Ώστεν Τσάμπερλαιν, νά εκτιμήσουν πέρα για πέρα και ν' άμείψουν μ' ένα χτυπητά γενναίοφρονα τρόπο τήν επίμονη αντίσταση, που έξακολουθεί νά δείχνει ο γερμανικός λαός άπέναντι του Χίτλερ και του πνεύματος των περιπετειών. Τò Μάιο του 1929, χύνεται αίμα στο Βερολίνο με ένοχο δράστη τόν κομμουνισμό. Ο κομμουνιστικός κίνδυνος, ή οίκονομική κρίση που έντείνεται, ή άνικανότητα των γερμανικών κυβερνήσεων ν' άντιμετωπίσουν και τά δυò με μέσα θετικά και άποφασιστικά, προπάντων όμως ή άγωνιστική επίμονη του Χίτλερ, άνεβάζουν στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1930 τά εθνικοσοσιαλιστικά μέλη του Ράϊχσταγκ σε 107. Έτσι προβάλλει ο Χίτλερ, ως άρχηγός του δεύτερου σε δύναμη κόμματος τής Γερμανίας, ύστερ' άπό τούς σοσιαλιστές που πήραν 143 έδρες, και πάνω άπό τούς κομμουνιστές που πήραν 77. Άλλά και ο κομμουνισμός παρουσίασε μιάν αύξηση έδρών σε σχέση με τò έτος 1928 (τότε είχε πάρει μόνο 54 έδρες). Τò 1932 είναι τò έτος των πολλών έτυμηγοριών του λαού. Στις προεδρικές εκλογές, ενώ ο Χίντεμπουργκ παίρνει δεκαεννέα εκατομμύρια τρακόσιες χιλιάδες ψήφους, ο Χίτλερ φτάνει στα δεκατρία εκατομμύρια τετρακόσιες χιλιάδες, και ο κομμουνιστής Ταϊλμαν σχεδόν στα πέντε εκατομμύρια. Τόν ίδιο μήνα, τόν Άπρίλιο, κερδίζει ο εθνικοσοσιαλισμός τις τοπικές εκλογές στην Πρωσσία, στη Βαυαρία, στη Βυρτεμβέργη, στο Άμβούργο και άλλου. Έστερ' άπό τή διάλυση του Ράϊχσταγκ, τόν Ιούλιο του ίδιου έτους 1932, κερδίζει ο Χίτλερ στις εκλογές 230 έδρες (χωρίς νά έξασφαλίζει και τήν άπόλυτη πλειοψηφία), ενώ ο κομμουνισμός άνεβαίνει κι' αυτός στις 89. Ο Χίτλερ άρνιέται κάθε

συμμετοχή του σέ κυβερνητικό συνασπισμό, καὶ τὸ Ράϊχσταγκ διαλύεται ξανά. Στὶς ἐκλογές, ὅμως, τοῦ Νοεμβρίου ὁ Χίτλερ πέφτει στὶς 196 ἔδρες, ἐνῶ ὁ κομμουνισμὸς ἀνεβαίνει στὶς ἑκατό. Ὁ Χίτλερ, κρατώντας καὶ πάλι τὴ σχετικὴ πλειοψηφία στὰ χέρια του, δὲ βιάζεται καὶ ἀφίνει τὸν στρατηγὸ φὸν Σλάϊχερ νὰ σχηματίσει κυβέρνησι, μιὰ κυβέρνησι πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ ἐξίσου ἀμφίβολη καὶ ὑποπτη, ὅπως ἦταν καὶ ἡ κυβέρνησι τοῦ φὸν Πάπεν ποὺ εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Ἰούνιο τοῦ ἴδιου ἔτους τὸν συνετό, ἀλλὰ ἱστορικὰ ἀναιμικὸ Μπρύνινγκ. Στὶς 30 Ἰανουαρίου τοῦ 1933, ὁ Χίτλερ σχηματίζει πιά ὁ ἴδιος κυβέρνησι, διαλύει τὴ βουλή, παίρνει τὰ πρῶτα δραστικὰ μέτρα γιὰ τὴν ἐδραίωσίν του, κ' ἐνῶ παρεμβάλλεται ὁ περίφημος ἐμπρησμὸς τοῦ Ράϊχσταγκ γίνονται οἱ ἐκλογές τοῦ Μαρτίου, κι' ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς κερδίζει 288 ἔδρες. "Αν καὶ δὲν ἔχει οὔτε αὐτὴ τὴ φορὰ τὴν ἀπόλυτὴ πλειοψηφία, καταφέρνει ὁ Χίτλερ ν' ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸ Ράϊχσταγκ, ἐξουδετερώνοντας μὲ συλλήψεις ἢ ἀποκλεισμοὺς τὰ 81 κομμουνιστικὰ μέλη πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη συνεδρίασι, τὴν ἐξουσιοδότησι νὰ κλείσει γιὰ τέσσερα χρόνια τὸ Ράϊχσταγκ καὶ νὰ κυβερνήσῃ χωρὶς ἔλεγχον. Μολονότι τὴν ἐξουσιοδότησι αὐτὴ τοῦ τὴν ἔδωσαν καὶ ἄλλα κόμματα (ἐξαίρεσι ἔκανε μόνο τὸ σοσιαλιστικόν), ὁ Χίτλερ, μόλις ἐκλείσῃ ἡ βουλή, ἐκήρυξε τὴ διάλυσι ὅλων τῶν κομμάτων καὶ διακήρυξε ὅτι «τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸν κόμμα εἶναι τὸ κράτος». Τὸ Ράϊχσταγκ τοῦ 1937 ἦταν πιά ὁλοκληρωτικὰ τὸ ὄργανον τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ ποῦ, ὅπως ἀργότερα τὸ Ράϊχσταγκ τοῦ 1941, ἀρκέστηκε νὰ παρατείνει πανηγυρικὰ καὶ μὲ ἀπόλυτη ὁμοφωνία (χωρὶς ἀντιπολίτευσιν) τὴν ἐξουσιοδότησι τοῦ ἔθνους πρὸς τὸν Χίτλερ.

Ἡ ἐπικράτησι τοῦ Χίτλερ συνδυάστηκε ἀμέσως μὲ τὴ δίωξι τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ στοιχείου. Πολλοὶ Ἑβραῖοι (πάνω ἀπὸ 150 χιλιάδες, δηλαδὴ πάνω ἀπὸ τὸ ἓνα τέταρτον τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ Ἑβραίων ποῦ ζοῦσαν στὴ Γερμανία) κατάφεραν νὰ φύγουν ἀπὸ τὴ Γερμανία· ἀνάμεσά τους οἱ κορυφαῖοι στὰ γράμματα καὶ στὴν ἐπιστήμη. Οἱ ἄλλοι πέρασαν ἀπὸ φοδερὲς καταδιώξεις ποῦ πῆραν τὴν πιὸ τραγικὴ ἐκδήλωσίν τους στὰ 1938. Ὁ βίαιος θάνατος καὶ τὰ βασανιστήρια μῆκαν ὡς θεσμὸς στὴ γερμανικὴ ζωή, στὰ φοδερὰ στρατόπεδα ὅπου συγκεντρώνονταν οἱ Ἑβραῖοι ἢ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ καθεστώτος. Τὸ βίαιον θάνατον, χωρὶς καμιά διαδικασίαν καὶ καταδίκη, τὸν δοκίμασαν μὲ τρόπο

ομαδικό, στὶς 30 Ἰουνίου τοῦ 1934, τὰ ἴδια τὰ μέλη τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος, ὅσα θεωρήθηκαν ἐπικίνδυνα γιὰ τὴ μονολιθικὴ ἐνότητα τοῦ ἴδιου τοῦ κόμματος. Ἡ ἐκκαθάριση αὐτὴ — ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ βάρβαρα φαινόμενα τῆς ἱστορίας — εἶναι ἀνάλογη μὲ τὶς ἀλλεπάλληλες ἐκκαθαρίσεις ποὺ ἔγιναν στὴ Σοβιετικὴ Ἑνωση. Ἡ τρομοκρατία, μὲ τὴν Γκεστάπο ὡς ὄργανο, ἔγινε τρόπος ζωῆς· μ' ἄλλα λόγια, τρόπος ζωῆς ἔγινε ὁ θάνατος. Μὲ τὴν ἀναγωγή τῆς τρομοκρατίας σὲ σκοπὸ τοῦ κράτους ἡ ἐθνικοσοσιαλιστικὴ Γερμανία ξεχώρισε κι' ἀπ' αὐτὴ τὴ φασιστικὴ Ἰταλία καὶ πλησίασε ὅσο μπορούσε περισσότερο τὸ σοβιετικὸ πρότυπο.

δ. — Εἶπαμε ὅτι ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς προχώρησε σοβαρὰ στὸ δρόμο τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ κράτους, ἐνῶ ὁ ἰταλικὸς φασισμὸς οὔτε τὸ κατάφερε νὰ προχωρήσει, οὔτε ἴσως τὸ θέλησε. Καὶ προσθέσαμε ὅτι στὴ Γερμανία ἦταν τὸ δόγμα τῆς φυλῆς καὶ ὁ ἀντισημιτισμὸς ποὺ ἔδωσαν στὸ μονοκομματικὸ κράτος (καὶ μονοκομματικὸ, ὡς προστάδιο τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, ἦταν καὶ τὸ κράτος τοῦ Μουσολίνι) τὴ δυνατότητα νὰ προχωρήσει ἀρκετὰ στὸν ὀλοκληρωτισμό. Ὡς τὴν ἀπόλυτη ἀπορρόφηση τοῦ ἀνθρώπου — τοῦ ἀνθρώπου σ' ὅλες τὶς φάσεις τῆς ζωῆς του — ἦταν, ὡστόσο, ἀδύνατο νὰ φτάσει κι' ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς. Ὡς τὸ σημεῖο αὐτὸ ἔφτασε μόνον ὁ σοβιετικὸς κομμουνισμὸς. Καὶ μόνον τοῦ τοῦ γεγονότος ὅτι, ἀντίθετα ἀπὸ τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα ποὺ εἶναι πολὺ κλειστό, τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ ἀνοιξε τὶς πόρτες του σχεδὸν σὲ κάθε Γερμανὸ ποὺ ἤθελε νὰ μπεῖ (φτάνει νὰ μπορούσε ν' ἀποδείξει ὅτι ἀπὸ τὰ 1800 καὶ δῶθε δὲ μῆνec στὴν οἰκογένειά του αἷμα Ἰσραηλιτικόν), εἶναι μιὰ χτυπητὴ ἀπόδειξη ὅτι ὁ ὀλοκληρωτισμὸς στὴ Γερμανία δὲν ἦταν ἀπόλυτος, ὅτι δηλαδὴ καὶ γι' αὐτὰ ἀκόμα τὰ μέλη τοῦ κόμματος οἱ προϋποθέσεις τῆς ὑποταγῆς τῶν σκέψεων, τῶν διαθέσεων καὶ τῆς ψυχῆς, ἦταν μᾶλλον ἐπιπόλαιες κ' ἐπιφανειακές. Ἀντίθετα ἀπὸ τὸ Μαρξισμὸ καὶ εἰδικώτερα τὸν Λενινισμὸ ποὺ ἀπορροφᾷ ὀλόκληρὴ τὴν ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς δὲν κατάφερε καὶ μ' αὐτὴ τὴ μονολιθικὴ φυλετικὴ θεωρία του ν' ἀπορροφήσει ὀλόκληρὴ τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ ἢ καὶ ἐξωτερικὴ διαγωγή τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ μολονότι ὁ Χίτλερ θεσπίζει στὸ ἔργο του «Ὁ ἀγώνας μου» ὡς σκοπὸ τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κράτους τὴ φυλετικὴ ἐνότητα τοῦ λαοῦ, χαρακτηρίζοντας μάλιστα τὸ κράτος ὡς ἀπλὸ